

УДК 94(477)"1930"

М. Б. Костів

Антирелігійна пропаганда на шпальтах преси Чернігівщини на початку 30-х років ХХ ст.

Стаття присвячена атеїстичній пропаганді в газетах Чернігівщини на початку 30-х років ХХ ст. Антирелігійна тематика займає одне з ключових місць на шпальтах місцевих газет. В обласній та районній пресі масово публікуються статті, в яких різнобічно критикується все пов'язане із релігійними почуттями людей. Кількість таких матеріалів значно зростає перед великими християнськими святами: Різдом, Пасхою, Трійцею. Переважають статті, в яких критикується діяльність православної церкви. Також значний масив публікацій присвячений висміюванню юдаїзму та католицької церкви. В статті показана строкатість антицерковних матеріалів, що публікуються в тогочасній пресі. На шпальтах місцевих газет Чернігівщини часто з'являються матеріали антирелігійного змісту, в яких висвітлюються події у різних країнах світу. Автори, розміщених у газети публікацій, намагаються показати негативний вплив релігії на всі сфери життя суспільства. В даній статті проаналізовано вплив такої пропаганди на широкі верстви населення, її ефективність.

Ключові слова: антирелігійна пропаганда, преса, церква, атеїзм, Чернігівщина.

Статья посвящена атеистической пропаганде в газетах Черниговщины в начале 30-х годов. Антирелигиозная тематика занимает одно из ключевых мест на страницах местных газет. В областной и районной прессе массово публикуются статьи, в которых разносторонне критикуется все связано с религиозными чувствами людей. Количество таких материалов значительно возрастает перед большими христианскими праздниками: Рождеством, Пасхой, Троицей. Преобладают статьи, в которых подвергается критике деятельность православной церкви. Также значительный массив публикаций посвящен осмеянию иудаизма и католической церкви. В статье показана разнородность антицерковных материалов публикуемых в прессе. На страницах местных газет Черниговщины часто появляются материалы антирелигиозного содержания, в которых освещаются события в разных странах мира. Авторы, помещенных в газеты публикации, пытаются показать негативное влияние религии на все сферы жизни общества. В данной статье проанализировано влияние такой пропаганды на широкие слои населения, ее эффективность.

Ключевые слова: антирелигиозная пропаганда, пресса, церковь, атеизм, Черниговщина.

The article focuses on the atheistic propaganda displayed in the newspapers of Chernihiv region in the early 30's of XX century. Antireligious topics occupy one of the key places on the pages of local newspapers. In regional and district press the articles that criticize religious feelings of people from different points are massively published. The number of such materials grows considerably before major Christian holidays such as Christmas, Easter, and Trinity. In the analyzed newspapers the articles that criticize the activities of the Orthodox Church prevail. Also, a significant amount of publications is devoted to the ridicule of Judaism and the Catholic Church. The article shows the versatility of anti-church materials published in the press at that time. On the pages of the local newspapers of Chernihiv there are often materials of anti-religious content that cover events in different countries all over the world. The authors of the newspaper publications try to show the negative influence of religion on all levels of social life. This article analyses the influence and effectiveness of such propaganda on the general population.

Key words: anti-religious propaganda, press, church, atheism, Chernihiv region.

20–30-ті роки у СРСР стали часом масової антирелігійної кампанії, яка набула величезного масштабу. Ідея культурної революції, в результаті якої повинні бути знищені пережитки старих часів охопили всі сфери життя радянської держави.

Тематика боротьби з "релігійним дурманом" займає одне з ключових місць у пресі. В цей час створюється низка спеціалізованих загальносоюзних та українських антирелігійних газет: "Войовничий безвірник" – орган ЦР СвБ (Харків, 1929–1933), "Войовничий безвірник" – орган Київської міськради СвБ (Київ, 1929–1939), "Безбожник" (Київ, 1937–1941); часописи "Антирелігіозник" (Москва, 1926–1941), "Безбожник" (Москва, 1924–1941), "Безбожник у станка" (Москва, 1923–1931), "Безвірник" (Київ, 1925–1935).

Антирелігійна тематика стає однією з першорядних і в регіональній пресі СРСР початку 30-х років, коли розпочався новий етап наступу на церкву, після періоду відносно нейтрального ставлення до церковників у середині 20-х років. У кінці 20-х на початку 30-х років відбувається повне підпорядкування преси інтересам партії і розширення її пропагандистських функцій. У цей час масово створюються нові видання, поштовхом для чого стала адміністративно-територіальна реформа в СРСР 1930-го року, яка передбачала створення районів. 1930–1931-й роки стали часом масового відкриття районних газет.

Антирелігійну пропаганду на Чернігівщині в кінці 20-х – на початку 30-х років досліджували Топчій [1] та Циба [2]. Радянській пресі цього періоду присвячено низку праць, серед яких можна виділити дослідження Попової [3], Сипченко [4], Вітринської [5].

Метою даної статті є аналіз публікацій антирелігійного змісту в газетах Чернігівщини на початку 30-х років ХХ ст. Більшість дослідників антирелігійної кампанії в 20–30-х роках звертають увагу на спеціалізовані видання. Проте великий масив таких публікацій ми можемо побачити і в місцевій пресі. Дані матеріали показують пропагандистську спрямованість регіональної преси, розкривають механізм атеїстичної агітації серед широких верств населення.

Головною партійною газетою Чернігівщини на початку 30-х років було видання "Червоний стяг". У цій газеті антирелігійна тематика займає чільне місце, зокрема в той час, коли українці традиційно святкують найбільші християнські свята, такі як Різдво та Великдень.

В газеті вміщено план антивеликоднього культпоходу 1930-го року [6, с. 4], який передбачає низку заходів з дискредитації найбільшого християнського свята Великодня. Найактивнішими учасниками заходу виступають члени міської організації Союзу воєвничих безбожників (СВБ), які повинні організувати робітників та службовців для участі в культпоході. Для залучення якомога більшої кількості чернігівців планувалися карнавал, співи, вистави, кіно, а на завершення феєрверк. Цікаво, що у статті зазначено, що такі заходи по районах проводитися не будуть.

В іншій статті того самого передпасхального номера 1930 р. [7, с. 4] зазначаються "гріхи" релігії, зокрема "допомога капіталу в пригнобленні людськості" та "контреволюційна роль релігії під час революції", а на злобу дня закликається посилено працювати на Пасху і вступати до "армії воєвничих безвірників".

У більшості статей антирелігійного змісту вміщених у газеті "Прапор комунізму" критикується християнство, проте зустрічаються і матеріали, в яких дискредитується юдаїзм. Наприклад, у статті "Не свято звільнення, а свято поневолення" [8, с. 4] обґрунтовується теза видуманості свята Пасхи жрецькими, щоб "затемнити трудящі маси". Єврейська тематика продовжується в тому ж номері газети, де поміщена [9, с. 2] резолюція зборів "одинаків-кустарів", яка закликає "бойкотувати Пасху, як свято, що затьмарює класову свідомість єврейських трудящих". Збори вирішили "відмовитися від дикунського звичаю, користуватися мацою", просити окружні та міські органи влади закрити всі синагоги та перетворити їх на заклади культури, здати на індустріалізацію країни всі культові металеві речі – срібло, мідь тощо, а на день Пасхи влаштувати недільник для побудови літака "Безвірник України".

Цікаво, що у вищезгаданій статті, яка адресується у першу чергу євреям, критикується Спілка визволення України, автокефальна церква, папа Римський Пій XI та "його помічники – єврейські рабини".

Така різношерстість критики свідчить про намагання радянської пропаганди окреслити якомога ширше коло "шкідників" як внутрішніх, так і зовнішніх. Взагалі тема "оточеної фортеці" є однією з провідних у радянській пресі кінця 20-х – початку 30-х років.

Паралельно з критикою релігійних свят їм протиставляються нові – комуністичні. У статті "За 1-ше травня проти великодня" [10, с. 4], звеличується свято першої борозни, де автор також в ногу з часом підкреслює і важливість колективізації: "... свято чесної праці на землі без богів, за допомогою агрономічної науки, шляхом усупільнення сільського господарства, шляхом кращих засобів агрономічного знаряддя, сільського господарського знаряддя. Все це відзначає селянство, виїжджаючи в поле працювати на усупільненій ниві". Режим деформує увесь традиційний уклад селянського життя, змінюючи саме поняття свята використовуючи їх у своїх цілях. Наприклад, підготовка до дня колективізації та врожаю полягає в трудових подвигах та виконанні планів [11, с. 1].

Антиріздвяна кампанія висвітлюється не менше. В друкованому органі Чернігівського окрпарткому поміщується замітка про "антиріздвяні дні в Москві", на карнавалі під час яких було спалено 40 образів [12, с. 1]. В номері "Червоного стяга" за 7 січня 1930-го року більшість матеріалів присвячені антиріздвяній пропаганді. Знову ж піднімається тема шкідливості свят для блага працівників, релігія показується як інструмент в руках класового ворога.

Масивом пропагандистських гасел влада пропонує й альтернативу старій "попівсько-куркульській" системі. Наприклад, у статті [13, с. 3] "Різдвяні забобони села та боротьба з ними" автор робить висновок, що тільки завдяки перебудові сільського господарства на нові колективні форми селянство зможе остаточно покінчити з пережитками минулого. Таким чином відбувається використання антирелігійної кампанії для агітації за ідеї колективізації, яка є головною пропагандистською темою в періодичних виданнях УСРР кінця 20-х – початку 30-х років.

Більшість статей мають на меті дискредитувати служителів культу і показати церкву як "пережиток буржуазного світу". Усі звинувачення у бік церкви у цих статтях абсолютно безглузді. Наприклад, у статті "Релігія є лютий ворог здоров'я трудящих" [14, с. 4] йдеться про шкodu причастя, наголошується про нехтування церквою норм гігієни. Також "велику шкodu" для здоров'я віруючих несе проскура: "агнець божий", себто проскура вирізана іржавим копієм і розламана на чотири частини брудними руками попа. А з цим "агцем" до рота вірян потрапляють мікроби з рук попа, який під час обідні мацає руками

і брудну євангелію, заяложену поцілунками вірян і брудний "служебник", звідки він вичитує молитви, сіпає за брудний шнур від алтарної завіси, відчиняє і зачиняє "царські ворота", береться за брудне кадило, яке подають йому ще брудніші руки паламаря". Автор статті доходить до висновку, що через причастя заражуються тисячі людей на що просить звернути увагу окружну інспектуру з охорони здоров'я.

Значна увага в Чернігівській пресі надається і подіям пов'язаним із церквою за межами СРСР. Зокрема, в 1930 році публікується низка матеріалів із критикою католицької церкви та проти так званого "хрестового походу" проти комунізму оголошеного в Англії. В цих статтях [15, с. 2] висміюються дії Римської курії та християн західної традиції, покликані привернути увагу до гонінь проти церкви в СРСР. Релігія зображується як засіб у руках великого капіталу для поширення антирадянських настроїв на широкі маси населення.

В цих пропагандистських матеріалах наголошується на безперспективності такої антирадянської агітації та широку підтримку серед робітників західних країн ідеї побудови комунізму в СРСР. Готовність прихильників СРСР по всьому світу та радянських громадян мобілізуватися проти таких дій католицької церкви мають запевнити короткі замітки, які публікуються в Чернігівській пресі [16, с. 1] на кшталт ініціативи мінських робітників по збору грошей на будівництво літака "Наша відповідь папі Пію XI".

На сторінках Чернігівських газет підкреслюється згубність "попівської агітації". У низці статей [17, с. 1] йдеться про представників національних меншин шведів та німців, які під впливом "попівської та глитайської агітації" виїхали з СРСР. Проте "відчувши на собі тяжкі умови життя у Швеції", зрозуміли, "що тільки радянська країна є батьківщиною для всіх трудящих".

Антирелігійною пропагандою просякнута велика частина публікацій, які стосуються чи не всіх сфер життя суспільства. Наприклад, у статті про Чернігівський музей [18, с. 3] акцентується увага на "нікудишній" його діяльності в дореволюційний період. Одним з головних завдань, що ставилися перед цим закладом у цей час називається "популяризувати царсько-поміщицький уряд з його попівськими приспінниками, мощами Теодосія...". А пізніше перераховуються успіхи чернігівських музейників в антицерковній пропаганді такі як створення пересувної виставки, яку возили в низку сіл округи і написання доповідей та статей на антирелігійну тематику.

Висвітлення подій експонування пересувної антирелігійної виставки на шпальтах газет показує неприйняття більшістю селян антицерковної кампанії радянської влади. Навіть автори статті [19, с. 4],

незважаючи на промовисту пропагандистську назву "Перемога нового села над рештками старого релігійного побуту", визнають, що селяни великою мірою не сприймають таку агресивну агітацію. Мимоволі автор згадує, що в селі один з двох храмів залишився діючим, але триває збір підписів щодо його закриття. Цікаво, що і в цьому матеріалі виринає тема колективізації, яку селяни порівнюють з кріпацтвом, про що діляться з людьми, які приїхали в село з антирелігійною виставкою. Історик Олександр Ігнатуша відзначає, що причиною близько 14 % усіх бунтів і селянських повстань, зареєстрованих 1930 р., було закриття церков та конфіскація дзвонів [20, с. 15].

У радянській місцевій пресі можна зустріти матеріали, що мимоволі показують формальне сприйняття антирелігійної пропаганди і не сприйняття її навіть серед активу. На шпальтах друкованого органу Менського РК КП(б) У – газети "Колгоспна праця" вміщена цікава замітка сількорбригади з села Бендерівці [21, с. 2]. В статті засуджується секретар осередку Комуністичної спілки молоді (КСМ) – Федір Котельга, який "зірвав" доповідь на антиріздвяну тему. В публікації зазначається: "Перед самим початком доповіді Котельзі здалося сидіти дуже скучно й він, зібравши молодь, запропонував піти на вечорниці. Вечір було зірвано".

Намагання режиму змусити селян працювати в дні релігійних свят не завжди досягали успіху. Навесні, коли більшість публікацій у пресі присвячені посівній кампанії, з'являється замітка про колгосп "Червона зірка" (знаходився на території села Бутівка, яке входило до Менського району): " Не святкувати, а сіяти" [22, с. 1]. В ній критикується правління колгоспу за затримку посіву ячменю. Полевод та завгосп пояснюють це тим, що на свято Благовіщення та Благовісника (7, 8 квітня) ніяк не можна сіяти.

В 30-х роках часто публікуються оголошення про відмову від батьків. Вони здебільшого написані за шаблоном. Діти відмовляються від батьків "куркулів", "попів". Ось зразок такого оголошення: "Я, Кучинський Дмитро Дмитрович, відмовляюся від свого батька – попа, що живе на хут. Чистих Лужах, Ріпкинського району. Кв. 379" [23, с. 4], також публікуються і оголошення про зречення сану, наприклад: "Я, Чижов Н. В., був попом більше 20 років у с. Еліні, Сновського району. Тепер я зрозумів, що релігія це велике лихо для народу, бо службовці культу мають мету особистої наживи, а тому зрікаюся сану попа. – кв. 550–703" [24, с. 4]. Такі зречення писалися в результаті тиску на священнослужителів з боку активістів і служили доказом перемоги радянської ідеології. Хоча ці зречення досить часто були формальними, що стало ще однією темою публікацій антирелігійного характеру в

місцевій пресі. Наприклад, у статті "Попівсько-дяківські вибрики" [25, с. 4] зазначається, що навіть після зречення священик з села Рогощі Чернігівського району колядує по селу. В цій же статті показуються і способи опору духівництва антирелігійній кампанії радянської влади, які висвітлюються у ключі спроб священнослужителів використати наївність селян і їхню "згубну релігійність". Такі матеріали цікаві для розуміння процесів, сприйняття пересічним селянином процесу антирелігійної кампанії радянської влади. З одного боку, прихожани церкви бояться відкрито виступати проти дій влади, з іншого – віковична християнська традиція не дозволяє одномоментно відкинути традиційний уклад життя, який був нерозривно пов'язаний з православною обрядовістю. Також можна зробити висновок, про певну наївність частини духівництва і надію на вирішення питань, пов'язаних з церквою у цивілізований спосіб.

Автор зазначеної статті обурюється листу Лопатинської релігійної громади до Любецького райадмінвідділу, в якому парафіяни просять, щоб сільська рада виділила їм 48 аркушів паперу для складання списків вірян.

Отже, антирелігійна пропаганда значною мірою присутня в пресі Чернігівщини початку 30-х років. За допомогою різних жанрів кореспонденти газет намагаються всіляко дискредитувати релігію загалом. Також часто викриваються особисті "злодіяння" представників духовенства. Натомість за допомогою газетних публікацій всіляко звеличується новий устій і зокрема свята, пов'язані з працею, такі як день врожаю та свято першої борозни. Цікаво, що ці "святкування", режим використовував для ще більшого визиску селянства, оскільки часто саме під час них хліборобам ставили до виконання нереальні плани і спонукали до "ударної праці".

Незважаючи на систему тотальної цензури в СРСР, з публікацій місцевої преси можна почерпнути цікаву інформацію про реальне ставлення селян до антирелігійної кампанії. В багатьох статтях викривального змісту прослідковується несприйняття селянством комуністичної пропаганди. Навіть частина низової ланки активу партії не розуміла і не сприймала штучно нав'язані нововведення.

На шпальтах регіональної преси явно перебільшуються успіхи антирелігійної пропаганди. В першу чергу через силовий тиск режим добився закриття церков та нехтування традиціями святкування релігійних свят. Антирелігійна кампанія стала однією із причин масового повстанського руху проти радянського режиму на початку 30-х років.

Література

1. Топчій О. Вчительство як інструмент антирелігійної пропаганди в сільській школі 1920–1930-х років (на прикладі Чернігівщини) [Електронний ресурс] / О. Топчій // Історико-політичні студії. – 2015. – № 1. – С. 114–121. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2015_1_17. – Назва з екрана.
2. Циба В. Антирелігійна кампанія 1929–1930 рр. на Ніжинщині / В. Циба // Сіверянський літопис. – 1998. – № 2. – С. 124–126.
3. Попова О. Функціонування газетної періодичної преси Радянської України (кінець 1920-х – 1930-х рр.): тенденції, механізми, практики / О. Попова // Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць. – К., 2013. – Вип. 68. – С. 53–59.
4. Сипченко І. Феномен "ворога народу" у місцевій пресі Сумщини 30-х рр. ХХ століття: особливості культивування та еволюція образу / І. Сипченко // Образ : щорічний науковий збірник / голова редкол. В. Різун, голов. ред. Н. Сидоренко ; Ін-т журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2014. – Вип. 15. – С. 122–129; Сипченко І. Районна преса Сумщини 30-х рр. ХХ ст. як засіб ідеологічного впливу на маси / І. Сипченко // Образ : щорічний науковий збірник / голова редкол. В. Різун, голов. ред. Н. Сидоренко ; Ін-т журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2015. – Вип. 1 (16). – С. 130–137.
5. Вітринська О. Радянська преса та література 1920–30-х рр. як інструмент впливу на релігійну свідомість євреїв України / О. Вітринська // Вісник НТУ "ХПІ". Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків : НТУ "ХПІ", 2014. – № 25 (1068). – С. 3–14.
6. План антивеликодного культпоходу в місті Чернігів 19 квітня 1930 року // Червоний стяг. – 1930. – 13 квітня. – № 1280 (2174). – С. 4.
7. Геть прогули, за посилену працю! // Червоний стяг. – 1930. – 13 квітня. – № 1280 (2174). – С. 4.
8. Не свято звільнення, а свято поневолення // Червоний стяг. – 1930. – 13 квітня. – № 1280 (2174). – С. 4.
9. Бойкотуємо пасху й мацу! Вимагаємо: синагоги під культурні установи // Червоний стяг. – 1930. – 13 квітня. – № 1280 (2174). – С. 2.
10. Вайнштейн М. За І-ше травня проти великоддя / М. Вайнштейн // Червоний стяг. – 1930. – 1 травня. – № 1294 (2188). – С. 4.
11. Стародуб. Готуючись до свят / Стародуб // Колгоспна праця. – 1932. – 18 жовтня. – № 102 (142). – С. 1.
12. Антиріздвяна кампанія в Москві // Червоний стяг. – 1930. – 11 січня. – № 1206 (2100). – С. 1.
13. Гончаревський Ю. Різдвяні забобони села та боротьба з ними / Ю. Гончаревський // Червоний стяг. – 1930. – 11 січня. – № 1203 (2097). – С. 3.
14. Дроздов В. Релігія є лютий ворог здоров'я трудящих / В. Дроздов // Червоний стяг. – 1930. – 1 квітня. – № 1270 (2164). – С. 4.
15. Провал антирадянської попівської агітації в Римі // Червоний стяг. – 1930. – 13 березня. – № 1261(2155). – С. 1; Справжня суть антирадянської кампанії англійських церковників // Червоний стяг. – 1930. – 13 березня. – № 1261 (2155). – С. 1; Наукова секція лікарів протестує // Червоний стяг. –

1930. – 1 квітня. – № 1270 (2164). – С. 2; За першим закликом станемо на оборону СРСР // Червоний стяг. – 1930. – 1 квітня. – № 1270 (2164). – С. 2; Колективно стають до лав безвірників // Червоний стяг. – 1930. – 1 квітня. – № 1270 (2164). – С. 2; "Руки геть від наших справ" // Червоний стяг. – 1930. – 1 квітня. – № 1270 (2164). – С. 2; Червоноармійці відраховують на оборону країни // Червоний стяг. – 1930. – 1 квітня. – № 1270 (2164). – С. 2.

16. Антирадянська кампанія імперіалістичних хижаків зустрічає рішучий опір міжнародного пролетаріату // Червоний стяг. – 1930. – 13 березня. – № 1261(2155). – С.1.

17. На Херсонщину повернулася група шведів, що влітку минулого року емігрувала до Швеції // Червоний стяг. – 1930. – 12 січня. – № 1207 (2101) – С. 1; Для трудящого селянства немає іншої батьківщини як країна рад // Червоний стяг. – 1930. – 12 січня. – № 1207 (2101).

18. Вайнштейн М. Чернігівський державний музей / М. Вайнштейн // Червоний стяг. – 1930. – 2 серпня. – № 1242 (2136). – С. 3.

19. Дроздов В. Перемога нового села над рештками старого релігійного побуту. Антирелігійна виставка в с. Козлі / В. Дроздов // Червоний стяг. – 1930. – 9 березня. – № 1252 (2146). – С. 4.

20. Ігнатуша О. Церква в умовах голодомору 1932–1933 років / О. Ігнатуша // Наша Віра. – 2008. – № 11 (247). – С. 14–15.

21. Бідний. Зірвав роботу / Бідний // Колгоспна праця. – 1932. – 18 січня. – № 7 (47). – С. 2.

22. Чабан. Не святкувати, а сіяти / Чабан // Колгоспна праця. – 1932. – 27 квітня. – № 44 (84). – С. 1.

23. Відмовляються від батьків // Червоний стяг. – 1930. – 2 січня. – № 1199 (2093). – С. 4.

24. Зрікаються сану // Червоний стяг. – 1930. – 3 березня. – № 1247 (2141). – С. 4.

25. Галь І. Попівсько-дяківські вибрики / І. Галь // Червоний стяг. – 1930. – 8 лютого. – № 1228 (2122). – С. 4.